

MÜBADELE'DE KIZILAY (HİLÂL-İ AHMER) CEMİYETİ'NİN ROLÜ

Prof. Dr. Mesut ÇAPA

Giriş

Lozan Konferansı'nın ilk döneminde yapılan görüşmeler sonucu, Türk ve Yunan tarafları arasında 30 Ocak 1923'te Türk ve Rum nüfus mübadelesine ilişkin Sözleşme ve Protokol imzalandı. TBMM'nin 23 Ağustos 1923'te onayladığı bu sözleşme, 25 Ağustos 1923'te yürürlüğe girdi¹.

Sözleşmeye göre, İstanbul Rum ahalisi ile Batı Trakya Türk ahalisi dışında, Türkiye arazisine yerleşmiş Rum Ortodoks dininde bulunan Türkiye tebası ile Yunan arazisinde yerleşmiş Müslüman olan Türk asıllı Yunan tebasının 1 Mayıs 1923'ten itibaren mecburi mübadelesine başlanması kararlaştırılmıştı.

Mübadelelenin uygulanmasını sağlamak ve çıkması muhtemel anlaşmazlıkları halletmek üzere Muhtelit (karma) Mübadele Komisyonu oluşturuluyordu. Komisyon, tarafların tayin edecekleri dörder kişi ile Birinci Dünya Savaşı'na katılmamış olan devletlerin vatandaşları arasından Milletler Cemiyeti Meclisi'nce tayin edilen üç üyeden oluşuyordu. Muhtelit Mübadele Komisyonu gerek duyduğu takdirde, bazı yerlerde kendi emrinde çalışacak tâlî (alt) komisyonlar kurma yetkisine sahipti; komisyonda bir Türk, bir Yunanlı üye ile Muhtelit Komisyonca tayin edilecek tarafsız bir başkan bulunacaktı.

---

¹ Görüşmeler için bkz. Seha L.Meray (Çev.), Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar Belgeler, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yay., 1970, Takım I, Kitap 2. C.I., s. 317-385; İsmail Soy-sal, Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, (1920-1945), TTK Yay. Ankara, 1983, C.I., s.177-183; Mesut Çapa, "Lozan'da Öngörülen Türk-Ahali Mübadelesinin Uygulanmasında Türkiye Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti'nin Katkıları" **Atatürk Yolu**, Sayı:2 ,Kasım 1988, s. 241-256 : Mehmet Esad Atuner (Çev.), Mübadeleye Dair Türkiye ve Yunanistan arasında İmza Olunan Mukavelenâmeler (Muhtelit Mübadele Komisyonu Kararları, Bi-taraf Azâların Hakem Kararları), Ankara, 1937, s.1

Bakanlar Kurulu (İcrâ Vekilleri Heyeti)' nun 8 Ağustos 1923 tarihli toplantısında; "Muhtelit Komisyona, Dahiliye Vekâleti nâmına ve reis sıfatıyla İzmir mebusu Doktor Tevfik Rüştü ve Sıhhiyye ve Muâvenet-i İctimâiye Vekâleti nâmına delege sıfatıyla Erzincan Mebusu Hamdi Bey" seçildiler; Meclis'in 26 Ağustos 1923 tarihli celsesinde yapılan oylamada her ikisinin "me'zûn" sayılması kabul edildi.² Muhtelit Komisyonda, Kızılay'ı temsil eden Ömer Lütfi Bey; "heyet-i murahhasamızda aynı zamanda sıhhiyye müşâviri vazifesini de ifâ etmekte" idi.³

Türk Heyeti Başkanı Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey, Muhtelit Mübadele Komisyonu'nun 7 Ekim'de Atina'da yapılacak ilk toplantısına katılmak üzere İstanbul'dan ayrılmadan önce, İstanbul'da Eleftheros Logos gazetesine verdiği demeçte, "Mübadele işlerini samimi görmek için Ankara'dan emir aldığını"⁴ söylemişti.

Sözleşmede sözkonusu olan Türk ve Rumların mübadelesi Muhtelit Komisyon'un nezaretinde, önemli bir engelle karşılaşmadan 1924 yılı sonuna kadar büyük ölçüde gerçekleştirildi. Komisyon yalnız Yunanistan'da kalmıyor, gerektiğinde Türkiye'nin muhtelif şehirlerine de uğruyordu. 23 Haziran 1924'te Komisyonun Türk, Yunan ve yabancı delegeleriyle maiyet memurlarından oluşan 40 kişi İstanbul'da eski bir sadaret konağına yerleştirildi. Bu sırada, birkaç güne kadar İstanbul'a gelmesi beklenen Tevfik Rüştü Bey; "İslâm Cemaatine ait bazı müzakerâtın intâcı için Atina'da kalmıştı"⁵. 1924 Yılı Ağustos ayının ilk günlerinde Muhtelit Komisyon üyelerinden İsveç'li Erktrand, Yunan delegesi Papas, kâtip Reşat Nuri Bey ile Lefko Paridis ve Türk heyeti başkanı Tevfik Rüştü Bey Ankara'ya geldiler. Bu, heyetin Ankara'ya ilk gelişi değildi; Muhtelit Komisyon'un başkanı İspanyol generali Dolara ile Yunan heyeti başkanı Papas, 12 Ocak 1924'te T.B.M.M.'nin bir oturumuna da katılmışlardı⁶.

² T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, İkinci İntihâb Devresi, Birinci İctimâ Senesi, Ankara, (t.y.) C.I., s.295.

³ Çapa, a.g.m., s.246; Kızılay Arşivi, ds. 530. Hamit Bey, Atina'da bulunan Türk heyetine Dr. Ömer Lütfi Bey'in görevinin 15 Şubat 1924'te biteceğini bildirmesi üzerine Dr. Tevfik Rüştü (Aras) Bey, Ömer Lütfi Bey'in " İnfikâkı hidemât-ı sıhhiyyeyi sektedâr edeceği gibi, komisyonda da fena bir tesir bırakacağından büyük nakliyatın hitâmına kadar murahhaslıkta ibkâsını" rica etmişti.

⁴ Hakimiyet-i Milliye, 8 Ekim 1923

⁵ Hakimiyet-i Milliye, 25 Haziran 1924

⁶ Hakimiyet-i Milliye, 13 Ocak 1924, 5 Ağustos 1924

Mübadeleye başlanmadan önce, T.B.M.M. Hükümeti'ni çok ağır görevler beklemekteydi. Savaştan henüz kurtulmuş Türkiye'ye Yunanistan'dan 400 bine yakın mübadilin geleceği tahmin ediliyordu.⁷

Mübadelede Kızılay-Hükümet İşbirliği

Mübadelede uygulanmasında, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadelede büyük yararlılıkları görülen Kızılay'ın tecrübe ve yardımlarından faydalanılabildi. Nitekim bu hususta, Bakanlar Kurulu ile Kızılay arasında 5 Eylül 1923'te mübadele de Kızılay'ın yapacağı yardımlarla ilgili hususlar tesbit edildi.

Buna göre, Yunanistan'daki "İhrâc kapıları" (çıkış kapıları, iskeleler)'nin her birinde tam teçhizatlı birer sağlık heyeti bulundurulacaktı. Yolculuk esnasında gemilerdeki hastaların tedavi ve işleri Kızılay heyetleri tarafından yerine getirilecekti. İskân mıntika (varış, indirme) iskelelerinde 10'ar yataklı dispanserler açılacak ve yardıma muhtaç olanlara çamaşır, fanila, çorap ve ayakkabı dağıtılacaktı. Hasta, ihtiyar, çocuk ve malûlleri indirme iskelelerinden iskan mıntikalarına taşınmak için her iskelede iki ilâ beş adet arasında her türlü levazım ve masrafı Kızılay'ca sağlanacak kamyonlar tahsis edilecekti. Ahalinin geçici iskan için Kızılay'ın İngilizlerden satın aldığı baraka ve çadırlardan istifade edilecek; ayrıca Çanakkale'deki barakalar hükümet emrine verilecekti. Kızılay, "mübadele-i ahâliye hizmet ve muâveneti, vezâifinin en mukaddesi addettiğini bu hususta memleketimiz ve memâlik-i İslâmiyyeden celbine beyannamelerle teşebbüs edeceği iânâtın kaffesini bu hizmete hasreyleyeceğini"⁸ taahhüt ediyordu.

Kızılay, mübadele esnasında Türkiye ve Yunanistan'da bir çok liman ve iskân mıntikalarında, muhtelif zamanlarda yirmi "imâd-ı sıhî" (sağlık yardım) heyetleri görevlendirdi. Bunlar kuruluş tarihlerine göre şöyle sıralanmaktadır: Ayvalık, Selanik, Drama-Hanya, Kandiye, Kavala, Samsun, İstanbul, Mersin, Tekirdağ, Bandırma, Mudanya, Tuzla, Kalikratya, Çatalca, Erdek, Kayalar, Kozana, Antalya, Ulukışla, Niğde. Bir süre sonra Hanya,

---

⁷ Mübadele başlamadan önce yapılan bir iskan planında, toplam 395 bin kişinin Türkiye'ye gelebileceği tahmin edilmişti. 1924 yılı sonlarına kadar çeşitli bindirme iskelelerinden sevk edilen 360.236 kişi bulaşıcı hastalıklara karşı aşılanmıştı. Bkz. Çapa, a.g.m., s.243,251

⁸ KA, ds.530, (1923)

Kandiye, Bandırma, Mudanya, Tuzla, Erdek ve Antalya heyetleri lağvolundu.⁹

Ayvalık heyetinden hemen sonra kurulan 27 nci Selanik Heyeti, bütün eşya ve levazımıyla birlikte 18 Ekim 1923'te özel bir vapurla Selanik'e hareket etti. Dr. Mahir Bey'in başkanlığındaki bu heyet, üç doktor ve eczacı ile 12 memurdan oluşmaktaydı.¹⁰ Yunanistan'a gönderilen diğer heyetlerden Kavala heyetinde üç doktor ve eczacı ile 12 memur, Girit'e giden Hanya Heyetinde iki doktor ve eczacı ile 11 memur, Kandiye heyetinde ise iki doktor ve eczacı ile 10 memur görev almıştı. Yunanistan'da Drama, Kayalar ve Kozana'ya da heyetler gönderilmişti. Ayrıca Hanya, Kandiye, Kavala, Drama ve Selanik Tâli Komisyonları teşkil edilmişti¹¹.

Türkiye'de faaliyet gösteren Kızılay "İmdâd-ı Sıhhi Heyetleri" nden bazıları aşağıdaki tabloda gösterilmiştir¹².

Heyetin Adı	Heyet Başkanı	Görevliler
26. Ayvalık Heyeti	Dr. Hikmet	1 doktor, 1 eczacı, 10 memur ve hademe
27. Selanik Heyeti	Dr. Mahir	3 doktor, 1 eczacı, 12 Memur ve hademe
28. Konya Heyeti	-	2 doktor ve eczacı 11 memur ve hademe
29. Kandiye Heyeti	Dr. Kemal	2 doktor ve eczacı, 10 memur ve hademe
30. Kavala Heyeti	-	3 doktor ve eczacı, 12 memur ve hademe
31. Samsun Heyeti	Dr. Fikri	2 doktor, 1 eczacı, 10 memur ve hademe

⁹ **THAM** (Türkiye Hilâl-i Ahmer Mecmuası), 15 Haziran 1924, no:34, s.322 Ayvalık Heyeti, 1919'dan itibaren Kızılay'ın oluşturduğu 26. heyetti.

¹⁰ Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumîsi Tarafından 341 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumîsi'ne Takdim Edilen (1339-1340) iki Senelik Devreye Ait Rapor (THAC, 1339-1340) İstanbul 1341 (1925), s.13

¹¹ **THAM**, no: 27, 15 Kasım 1923, s. 66; no: 34, 15 Haziran 1924, s. 322

¹² **THAM**, no: 27, 15 Kasım 1923, s. 66; no: 28, 15 Aralık 1923, s. 104-105

32. İstanbul Heyeti	Dr. Arif Ata	2 doktor, 1 eczacı, 12 memur ve hademe
33. Mersin Heyeti	Dr. İrfan	2 doktor, 1 eczacı, 10 memur ve hademe
34. Tekirdağ Heyeti	Dr. Yahya	1 doktor, 1 eczacı, 9 memur ve hademe
35. Bandırma Heyeti	Dr. İsmail Kemal	3 doktor, 1 eczacı, 9 memur ve hademe
36. Mudanya Heyeti	Dr. Saib	1 doktor, 1 eczacı, 9 memur ve hademe

5 Mart 1924'te Mübadele, İmar ve İskân Vekaleti'yle Kızılay arasında ikinci bir mesai programı kararlaştırıldı. Yeni programa göre Kızılay; Samsun, İzmir, Adana, Konya, İzmit ve Trakya mıntika müdürlüğü merkezlerinde birer murahhas bulunduracaktı. Murahhaslar, buldukları bölgelerdeki Kızılay şube ve merkezlerinin göçmenlere azami yardım etmeleri için toplanacak iânelerin, mıntika müdürleriyle istişare etmek suretiyle veya Vekâletten tebliğ olunacak esaslara göre sarf ve kullanılmasına çalışacaklardı. Kızılay'ın murahhas bulundurduğu mıntikalardan başka, Ankara dahil olmak üzere, 37 Vilâyette toplanacak iâneler burada iskan edilmiş ve edilecek olan göçmenlerin zaruri ihtiyaçlarına sarf olunacaktı. Buna karşılık Mübâdele, İmâr ve İskan Vekaleti'nce, 1 Mart-30 Haziran 1924 tarihleri arasında bu vilâyetlerin hasılatından 40 bin lira tahsil edilerek Kızılay Merkezine gönderilecekti. Ayrıca, Vekâlet tahsilat noksanını tamamlamayı kabul ediyordu.

Kızılay'ın elinde bulunan kamyon ve kamyonetlerle göçmenlerin eşyasından başka; hasta, zayıf ve yaşlılarla 12 yaşından küçük göçmenler taşınabilecekti. Yeni tesbit edilen programda, mıntikalarda göçmenlerin sağlıklarıyla ilgili levazım ve ilaç bulunduran seyyar teşkilat ve kurumların sayısı da belirlenmişti¹³.

Ne var ki, "Dahilden ve hariçten ümid edilen iânatin henüz cem'ine muvaffakiyet hasıl olmaması hasebiyle 5 Mart 1340 tarihli itilâfname ahkâmının aynen tatbikine imkân kalmadığı anlaşıldığından" Kızılay ile Vekâlet

¹³ KA, ds. 530; THAM, no:31, 15 Mart 1924, s.223-224

arasında 17 Nisan 1924'te yeni bir mesai programı kararlaştırıldı. Buna göre daha önce altı mıntıkaya tayin edilen Kızılay murahhaslarının gönderilmesi tecil edildi. Çeşitli marka 38 otomobil Vekâlete devredildi. Vekâlet, 5 Mart tarihli kararda vermeyi taahhüt ettiği 40 bin liraya mahsuben 20 bin lirayı 10 gün içinde temin eyleyecekti. Yine Vekâlet, Yunanistan'da ve Türkiye'ye nakilleri esnasında vapurlardaki muhtaç göçmenlerin iâşesini Kızılay vasıtasıyla idare edecek; bunun için Kızılay emrine ilk etapta 30 bin lira avans verecekti. İstanbul misafirhanelerinde iâşe, 23 Nisan 1924 sabahından itibaren Vekâletce idare edilecekti. Kızılay'ın mali durumunun bu görevlerini 1 Mayıs 1924'ten itibaren 3 ay müddetle sürdürmeye kâfi geleceği; ancak bu müddet içinde iâne miktarında bir artış olursa Kızılay'ın, Vekâletin yapacağı masraflara katılabileceği belirtiliyordu. Kızılay, eskiden olduğu gibi aşğıdaki tesisleri idare edecekti:

İstanbul, Niğde ve Kavala'da 20'şer yataklı hastane; Mersin ve Selanik'te 50'şer, Samsun ve Ulukışla'da 30'ar yataklı hastane (ayrıca, Samsun'da 30 yatak ihtiyat); Tekirdağ'da 25, Kalikratya'da 15 yataklı hastane ve Çatalca'da 10 yataklı dispanser. Ayrıca, göçmen vapurlarında 11; ikisi Konya, biri Samsun, biri Adana ve biri de Söke, Milas ve Fethiye mıntıklarında olmak üzere 5 seyyar tabib görevlendiriliyordu¹⁴.

17 Nisan tarihli karara göre, iskan mıntıklarına Kızılay murahhaslarının gönderilmesi tecil edilmesine rağmen, Samsun ve İzmir'e iki murahhas gönderildi. Bunlardan Dr. Hakkı Şinasi Paşa, İzmir ve Konya İmar ve İskan Mıntıkası dahilinde görevlendirilerek 12 Nisanda İzmir'e geldi. Kızılay Mecmuası Müdürü Haydar Bey de, Samsun ve Trabzon yöresine gitti¹⁵.

Yunanistan'daki Heyetlerin Faaliyetleri ve Selanik Heyeti

Mübadelede sağlık işlerini üstlenen Kızılay heyetleri, aynı zamanda göçmenlere giyecek yardımında bulunarak geçici barınmaları için misafirhaneler açtılar. Kızılay'ın sırasıyla Yunanistan'a gönderdiği Selanik, Hanya, Kandiye, Kavala, Kozana ve Kayalar heyetleri mübadeleye tabi olan herkese çiçek aşısı yaptılar. Lekeli tifo ve hummâ-yı râciaya (sıtma, fièvre recurrente) karşı, göçmenlerin vapura binmesi esnasında ve özellikle misafirhanelerde önemli tedbirler alındı. Çok az görülen lekeli tifo vakalarında hastalar hemen tecrid edilerek hastalığın salgın haline gelmesi önlendi. Lü-

¹⁴ KA, ds. 530, (1924-1925)

¹⁵ KA, ds. 530; 529 (1924-1925), THAM, no:33, 15 Mayıs 1924, s. 285; KA, ds.530

zum görülen yerlerde dispanserler açılarak binlerce hasta ayakta tedavi edildi; buralarda özellikle sıtmalılar hastalara kinin dağıtıldı. Batı Makedonya ve Girit adasındaki Türklerin büyük bir kısmı yardıma muhtaç bir halde olduğundan, heyetlerce bunlara ekme ve yemek dağıtıldı; ihtiyaç görülen yerlerde aşhane ve çayhane açıldı.

Kızılay'ın Yunanistan'da açtığı misafirhaneler göçmenlerin en büyük sıkıntısı olan barınma ihtiyacını karşılamıştı. Ömer Lütfi Bey'in dediği gibi, misafirhaneler 200 binden fazla halkın günlerce, bazen haftalarca sıhhi bir surette barınmalarını sağlamış ve göçmenleri kira derdinden kurtararak milyonlarca drahmi kazandırmıştı. Misafirhaneler açılmadan önce iç kısımlardan akın akın şehirlere, özellikle Selanik'e gelen Türkler barınabilmek için ahırlara bile büyük kiralar veriyordu. Vardar Kapısı taraflarında toplananlar daha kötü şartlar altında idiler, her gün sıtma ve bulaşıcı hastalık tehlikesiyle karşı karşıya idiler. 1923 Yılı Ekim ve Kasım aylarında Kalkış ve Lengazalılar, Vardar Kapısı ahırlarında salgın hastalıklardan çocuklarını kaybettiler¹⁶.

Mübadeleye tabi Türklerin Yunanistan'dan Türkiye'ye nakline Ekim 1923'ten itibaren başlandı. Muhtelit "Mübadele Komisyonu Kızılay delegesi Ömer Lütfi Bey, Selanik'ten gönderdiği 16 Aralık 1923 tarihli yazısında; "Mübadeleye tâbi olan ahalinin hemen her taraftan Türkiye'ye nakilleri başlamıştır. Pek yakın bir zamanda Drama'dan şimendöferle dahi nakliyat başlayacaktır. Merkez-i Umûmîlerinin kararı vechile her vapura bir tabib ve lüzûmu kadar hastabakıcı terfîk edilmekte"¹⁷ olduğunu bildiriyordu.

Yunanistan'dan mübadeleye tâbi olanların acelecilik ederek hazırlıklara başlamaları, çoğu kez güç durumda kalmalarına sebep oluyordu. Nitekim, Dahiliye Vekâleti'nden Kızılay'a gönderilen bir yazıda; "Midilli Müftülüğünden İzmir Vilâyetine vukûbulan iş'ârda, mübadeleye hemen başlanılacağı zannıyla Midilli İslâmlarından bir çoğunun eşya ve menkulatını elden çıkararak harekete hazırlandıkları ve aynı maksatla köylerden kasabaya nakledilen birçok halkın büyük bir sefalet içinde buldukları ve bunlar bir an evvel nakledilmezse açlıktan telef olmaları muhakkak olduğu cihetle, bugünlerde nakilleri mümkün değilse, iaşeleri için muâvenet-i âcilede bulunulmasına lüzûm" olduğunu bildirilmesi üzerine, Kızılay Midilli'ye bin lira nakdi yardım gönderdi¹⁸.

¹⁶ Hilâl-i Ahmer, akşam nüshası, 13 Temmuz 1924

¹⁷ KA, ds.530, (1923)

¹⁸ KA, ds. 530

Girit'e giden 29. Kandiye heyeti 15 Kasım 1923'te Kandiye'de faaliyete başladı; açılan dispanserde ilk 13 gün içinde 620 hasta tedavi edildi. Kandiye'de herhangi bir salgın hastalığa meydan verilmemişti. Fakir ve sakat olan 192 kişi iâşe edildi. Baştabibin ifadesiyle; "Nefs-i Kandiye'de on bin İslâm nüfusu olduğuna nazaran on bin kişilik çiçek aşısına" acilen ihtiyaç vardı¹⁹. Heyet başkanı muhtelif zamanlarda İstanbul'a gönderdiği sağlık raporlarında Kandiye'de sıtma, ishal, bronşit ve göz hastalıklarına rastladıklarını belirtmekteydi.

Yunanistan'da en fazla faaliyette bulunmuş olan Selanik heyeti önce bir otelde yerleşti. Heyeti Yunan Kızılhaç ve Sağlık yetkilileri karşılamıştı. Dispanser tesis edilebilmesi için heyete ıslahane (İslahevi) denilen Türk eytamhanesi (yetimler yurdu)'nin idare dairesinde dört oda verildi. İlk günlerde biri Islahanede, diğeri Akçamescid'te olmak üzere iki dispanser ve İslahevinde bir aşhane tesis edildi. Heyetin göreve başladığı bu günlerde civar kazalardan 10 ila 20 bin kişi Selanik'e gelmişti. Yunan hükümeti de kesin bir rakam veremediğinden, daha sonra olduğu gibi, göçmen sayısı ancak sevkiyat zamanında kesin olarak ortaya çıkabilecekti. Her geçen gün bu sayı artıyordu. Aralarında yatak ve yorgandan mahrum olanların da bulunduğu göçmenlerin bir kısmı, bilhassa Vardarkapısı taraflarında yüksek kira vermemek için ahırlara yerleşmişler; bunların çoğu sıtmaya yakalanmışlardı. Daha sonra bunlar İslahane civarında çadırlara yerleştirildi.

Yunanlıların, özellikle Batı Makedonya'daki Türklere karşı uyguladıkları zorlayıcı hareketler sonucu şehirlerde toplanan göçmen sayısı hızla artmaya başlamıştı. Batı Trakya'daki Türklerin sağlık durumlarını yerinde görmek üzere Ömer Lütfi Bey'le birlikte Jaquith, Dr. Mahir Bey, Selanik Tâlî Komisyonunda Türk delegesi Mustafa Arif Bey ve Amerikan Yakınoğru Heyeti Kavala müdüründen oluşan bir heyet otomobille Yenice ve Vodine'ye gitti. Ömer Lütfi Bey gezi sırasındaki gözlemlerini şöyle özetlemektedir:

"Türk köylerinde Müslümanların hanelerinin yüzde seksen ila doksanı ellerinden alınmış ve Rum muhacirlerine verilmiştir. Türklerin hayvanat ve erzakları pek az istisna ile hemen kâmilten müsaderede edilmiştir". Karacaova'nın birkaç köyünde Türklerin hepsi evlerinden kovulmuş olduklarından ahırlarda ve açıkta ikamet ediyorlardı. Bu müsadereler, Muhtelit Komisyonun'un göreve başlamasına rağmen daha şiddetli bir şekilde devam etmekteydi. Alınan bilgilere göre, "Mekodonya'nın her tarafından müsâde-

---

¹⁹ KA, ds. 321/9, (1919)

reler ve taziyât aynı sistem dahilinde devam etmekte” idi. Köylülerin birçoğu en yakın şehre ilticaya mecbur kalmıştı. Bu sebeple civar köylerden Yenice’ye iki bin, Voldina’ye üç bin nüfus iltica etmişti. Ömer Lütfi Bey devamla; “ Bütün bunları arz etmekte maksadım; bu kış binlerce aç ve çıplak halkın komisyon mukarrerâtı hilâfına Türkiye’ye nakline mecburiyet hasıl olacağını şimdiden nazar-ı devletlerine arz etmektir” diyordu.

Gezi sırasında Ömer Lütfi Bey’in yanında bulunan Jaquith’in görevi, Türklerin durumları hakkında Muhtelit Komisyon’a bilgi vermek olduğundan, tarafsız bir şahıs sıfatıyla komisyona bir rapor sundu.

Ömer Lütfi Bey, 8 Kasım 1923’te Atina-Kalero’dan gönderdiği yazısını şöyle bitiriyordu: “Makedonya Türklerinin vaziyet-i hâzıralarına nazaran Muhtelit Komisyon, mukarrerât-ı sabıkası hilâfına evvel emirde yerlerinden yurtlarından çıkarılmış halkın Türkiye’ye nakli suretiyle mübadeleye başlayacaktır. Vapur hakkında Ankara’dan henüz bir cevap gelmemiştir²⁰ .

Yunanistan’ın diğer yerlerindeki Türklerin durumu Batı Makedonya’dakilerden farklı değildi. Nitekim, Yanya’daki Türklerin 29 Kasım 1923’te Kızılay Umûmî Merkezine müracaatları üzerine, kendisinden bilgi istenen Ömer Lütfi Bey bu konuda şunları yazıyordu:

“Yanya’nın Türk İslâm ahalişi büyük bir müzâyaka ve ızdırap içindedir. Garbî Makedonya’nın bazı kısımları gibi burada da açlık vardır. Bu biçarelere bir yardım olmak üzere kâtip Cevdet Bey vedâatiyle on gün sonra yirmi beş bin drahmi göndereceğim. İşbu para ile mahallinde şâyân-ı itimâd zevâtın teşkil edecekleri bir heyet ma’rifetiyle erzâk mübayâ edilerek erbâb-ı ihtiyâca tevzî edilecektir. Yanya ahali-yi İslamiyesinin on seneden beri zabt edilen çiftliklerinin icârına mukâbil kısmen olsun te’diyat icrası zımmında Türk heyet-i murahhasası reis vekili Hamdi Beyefendi iki gün sonra Muhtelit Komisyon’un ictimâında teklifâtta bulunacaktır. Ancak bu suretle bu biçarelerin hayatlarını kurtarmak mümkün olacaktır. Bu gibi müteferrik muâvenât için Kavala imdâd-ı sıhhi heyetimizden altmış bin drahmi irsâlini talep ettiğimi arz ve bilvesile...”²¹

Ömer Lütfi Bey’in bu yazısından kısa bir süre sonra, 4 Şubat’ta, Kızılay Yanya’ya para yardımında bulundu. Yanya Müftüsü 8 Şubat 1924 tarihli yazısında Kızılay’a teşekkürlerini bildirdi²² .

²⁰ KA, ds.530, (1923). Heyetin teftiş tarihi 4 Kasım 1923’tür.

²¹ KA, ds, 530

²² KA, ds. 530

Havaların yağmurlu gitmesinden dolayı Ömer Lütfi Bey, Selanik heyeti deposunda bulunan cadırların hepsini açıkta bulunan göçmenlere tahsis etti; böylece, Langaza muhacirlerinden iki binden fazla kişinin barınması sağlandı. Selanik heyeti başkanı Mahir Bey, sevklerinden önce göçmenlerin hamamdan ve etüvden geçmeleri için teşebbüste bulundu. Mahir Bey raporunda, mesken buhranının pek şiddetli olduğunu belirterek bu hususta Valiliğe yaptığı müracaatın sonuçsuz kalması üzerine gazetelere ilân verdiğinden bahsetmektedir. 9 Kasım 1923'e kadar Islahane'de bir dispanser, bir aşhane, bir cadırlı iskân mahalli; Alacaimaret'te ise bir dispanser açılmıştı. Mahir Bey, iaşenin her gün daha iyiye gittiğini ve günde 600 kişiye ekmek ve yemek dağıtıldığını bildiriyordu. Ekmekte kullanılan unun üçte ikisi kaliteli, üçte biri ise ikinci undan meydana geliyordu. 29 Ekim-8 Kasım 1923 tarihleri arasında Islahane ve Alacaimaret'teki dispanserlerde 2342 hasta tedavi edilmişti²³.

Mahir Bey, 9-24 Kasım 1923'te Selanik Heyetinin çalışmalarını şöyle özetliyordu:

Heyet, temizlik ve badana yapıldıktan sonra Islahane binasının alt katına yerleşmişti. Selanik Tâli Komisyon Başkanı mösyö Henç, refakatinde Türk ve Yunan delegeleri olduğu halde Islahane'yi ziyaret ederek sarfedilen mesaiden memnun kalmıştı. 14 Kasım'da Yetimler Yurdu öğrencilerinin Türkiye'ye sevkleri için Batı Makedonya Sağlık Müdürü Kopanaris ile anlaşma sağlanmıştı. Buradaki öğrencilerin yolculuk masrafını Jaquith üstlenmişti. Sefalet neticesinde ölenlerin sayısı her gün artmaktaydı; 14 Kasım'da Islahane civarında üç kişi ölmüştü. Amerikan M.C.Y.(Genç Hristiyanlar) Cemiyeti, göçmenlerin iskanı için heyete ödünç olarak büyük bir çadır vermişti. 21 Kasım'da Yetimler Yurdu öğrencileriyle bunların sevkine memur olanlar ve ayrıca, Eğribucak köyünden gelen göçmenler sabah üzeri Arslan vapuruna bindirilip; öğrencilerin yolluk masrafı olan 437.5 lira M.C.Y. Cemiyetine teslim edilmişti. Bunların vapura binmesine Tâli Komisyon Başkanı, delegeler ve Kızılay memurları nezaret etmişlerdi.

Selanik Heyeti 17 Kasım'da bir hastane açtı. Yine Mahir Bey'in yazdığına göre, Gülbaba mevki Kızılay'a cadırlı ikâmet yeri olarak seçilmişti.

²³ KA, ds. 530, (1923). Mahir Bey, bir fırıncıyla yaptığı ihaleden bahsederken, "Selanik'te fırıncı Mehmet Bey'le ekmek hakkında anlaştık. (Yüzde) 40 Mısır, (yüzde) 60 ikinci undan imâl ettiği ekmeği muvâfik buldum ve 3.85 drahmiye pazarlık suretiyle bağlandık. İkinci undan yapılan ekmek için de 4.15 drahmiye bağlandık. 15 gün için, ondan sonra serbestiz." demektedir.

Hastanenin personel, malzeme ve ilaç ihtiyacını karşılamak üzere; Kavala heyetinden bir hastabakıcı, bir Kızılay hemşiresi, bir tabib ve refakatlerinde bir çok iâşe maddesi getirildi. Aynı vapurla İstanbul'dan ilaç ve çadır da gelmişti²⁴.

Yunanistan'dan Türkiye'ye gelen göçmenlerin dörtte üç kadarı Selanik limanından sevk edilmişti. Bu yüzden, mübadelenin ortaya çıkardığı her türlü güçlükle burada karşılaşmak tabii idi. Nitekim, her geçen gün Selanik'te toplanan göçmen sayısında bir artış gözleniyordu. Göçmen sayısının artması birçok sıkıntıyı da beraberinde getiriyordu; özellikle mesken sıkıntısı bunların başında geliyordu. Mahir Bey 28 Kasım tarihli yazısında, sevkîyatın herşeyden önce süratli bir şekilde sürdürülmesini arzu ediyordu²⁵.

Selanik heyeti, göçmenleri geçici olarak barındırmak üzere, Selanik yakınında Kireçköyü'ne bağlı Karahüseyin mevkiinde 5 bin kişilik çadırli bir misafirhane tesis etti. Misafirhaneye getirilen kaynak suyunun masrafını (4500 drahmi) Muhtelit Komisyondaki Türk delegesi heyeti karşılamıştı. Böylece sayıları 200 bine yaklaşan muhacirler mesken kirası derdinden kurtulacaklar; misafirhaneye getirilen kaynak suyu ile dizanteri, tifo ve diğer salgın hastalıklara karşı korunmuş olacaklardı. Diğer yandan, hastalar en müsait şartlar altında tedavi edilecekler, yaz mevsiminde özellikle çocukların sıtmaya yakalanmaları önlenmiş olacak, buradaki muhacirlerin toplu olarak vapura nakledilmeleri kolay hale gelecekti. 1924 Yılı'nın ilk günlerinde faaliyete geçtiği anlaşılan misafirhanenin 20 Ocak 1924 tarihli talimatnamesine göre; Türkiye'ye sevk edilmek üzere dahilden kara yoluyla ve trenle gelecek muhacirlerin hepsi bu misafirhaneye alınacak ve bunlar için bir dispanser, on yataklı bir hastane, bir çayhane, bir aşhane açılarak dispanser ve hastanede iki doktor, bir eczacı veya cerrah ve yeteri kadar da hastabakıcı istihdam edilecekti. Çiçek aşısı misafirhanede tamamlanacaktı²⁶.

Misafirhanenin yerinin tesbit edilmesi pek kolay olmamıştı. Mahir Bey ve Makedonya Sağlık Müdürü Kopanaris ile diğer delegelerden oluşan bir heyet Selanik civarında göçmenlerin geçici iskanları için bir yer aramışsa da, Mahir Bey'in ifadesiyle; "Bütün bu muhît içerisinde maalesef değil

²⁴ KA, ds. 530, (1923).

²⁵ KA, ds. 530, (1923). Mahir Bey şöyle diyordu: "İslahane bahçesi kâmilen muhâcirle dolmuştur. Zât-ı âlinizden son bir ricâm, sevkîyatın tatile uğramamasını temin etmek ve komisyon nezdinde teşebbüsatta bulunarak müftülük binasını tahliye ettirmek ve İslahanedeki Rum muhacirlerin yerine Türk muhacirlerini iskân esbâbını istikmâl buyurmanızdır".

²⁶ KA, ds. 530

30 bin, hatta 10 bin kişinin dahi iskânına müsaid bir yer bulmak kabil olamamıştır. Memleket dışarısında diğer bir noktada muvafık bir mahal tedâriki mecburiyetinde bulunulmaktadır”. Birer suretini Selanik Tali Mübadele Komisyonu ve Türkiye Şehbenderliğine²⁷ gönderdiği bu yazısında Mahir Bey daha sonra şöyle diyordu: “Parlak cümlelerle yüksek maksada hizmet etmek için teşekkül eden komisyonlar ve heyetler, ancak bu biçarelerin birbirini müteakib heder olmalarına şahid olacak ve cenazelerinin defninden başka şeyle iştigale imkan bulamayacaktır”. Mahir Bey yazısının sonunda, göçmenleri bir an önce sevk etmenin tek çare olacağını belirtiyordu²⁸.

Muhtelit Komisyondaki Türk heyeti, 1923 yılının son günlerinde Mahir Bey’in Kayalar Tali Komisyonu Türk delegeliğine tayinini istedi. Mahir Bey’in buraya tayinini Ömer Lütfi Bey de istiyordu; zira, o “lisâna âşinâ” birisiydi; ancak, “mübadele-i ahalinin dörtte üçü Selanik limanından vâki olacağına nazaran, izâm buyrulacak heyet reisinin sahib-i liyâkat olması pek zarurî” idi²⁹. Selanik “Sevk ve İrkâb Reisi “ Tefik Bey’in yazdıklarına bakılırsa, yeni heyet başkanı Dr. Esat Bey aranılan niteliklere sahip değildi. Tefik Bey’in ifadesiyle Esad Bey, “malûmat-ı nazariyesi ve kuvve-i nâtıkıyyesi ile ilk tanıştığı kimseler tahtında hüsnü tesir bırakıyorsa da, hakikat ve icrâatta muvaffakiyetleri yoktur. Vazifesine aid nevâkıs nazar-ı dikkatleri celbetmeyip, kendilerini göstermek için sair makamât vezâifinin tenkidi ile uğraşmaktan zevk almaktadır”³⁰. Görüldüğü gibi mübadele esnasında benzer veya değişik tenkit ve şikayetlere, az da olsa, Kızılay belgeleri arasında rastlamak mümkündür.

Ömer Lütfi Bey, 17 Şubat 1924’te Muhtelit Komisyonla birlikte Atina’dan ayrılarak ertesi gün Selanik’e vardı. Muhtelit Komisyon’un toplantısı sırasında Ömer Lütfi Bey ile Batı Makedonya Sağlık Müdürü Dr. Kopanaris bir görüşme yaptı. Ömer Lütfi Bey’in “insani mefkûre sahibi” bir kişi olarak tanımladığı Dr. Kopanaris’e göre; Batı Makedonya’da salgın hastalık görüldüğüne dair şayia doğru değildi; ancak son birkaç ay içinde bu bölgeye gelen Rum muhacirleri arasında münferid üç lekeli humma vakası görül-

²⁷ Hariciye Vekaleti, mübadeleyle ilgili olarak yapılacak müracaatların doğrudan doğruya Atina’daki T.C. mümessilliğine gönderilmesini kararlaştırmıştı. Açıksöz, 7 Ocak 1924.

²⁸ KA, ds. 530. Mahir Bey Selanik’ten gönderdiği 8 Aralık 1923 tarihli bu yazıdan bir gün sonra bir başka yazısında daha karamsar bir cümle kullanmaktaydı: “Serfian sevkleri için kâfi miktarda vapur gönderilmeyecek olursa, bu zavallılar birer-ikişer değil, kitle halinde sokak ortalarında öleceklerdir”.

²⁹ KA, ds. 530, (1924-1925)

³⁰ KA, ds. 530, (1924-1925)

müştü. Drama heyeti başkanı Ziya Bey de, Drama’da Rumlar arasında görülen münferid bir iki lekeli humma vakası dışında, Müslüman halk arasında salgın hastalık olmadığını bildirdi.

Muhtelit Komisyon’un Selanik’te toplandığı sırada, 20 Şubat’ta Kozana ve Kayalar sağlık heyetlerini getiren Antalya vapuru Selanik limanına demirledi. Eşyaların gümrük resminden muaf tutulması için Yunan Maliye Bakanlığına müracaatta bulunuldu. Daha sonra heyetlerden alınan eşya listeleri Fransızcaya tercüme edilerek Muhtelit Komisyon aracılığıyla Selanik Gümrük Müdürlüğüne gönderildi. Gümrükten muaf tutulan eşyalar daha önce trenlere yüklenmişti. Eşyaların daha ucuz taşınması için yapılan müracaata Yunan Maliye Bakanlığının verdiği cevapta; “Rum Mültecilerine eşya ve erzâk ihdâ” ve tevezî eden Amerika ve İngiliz Salîb-i Ahmerlerinden bile tenzîlât yapılmadığı” bildirildi. Kayalar ve Kozana heyetleri 24 Şubat’ta Selanik’ten hareket ettiler; bunlara ait 125 ton eşya ve erzak Selanik’ten Suruvic’e kadar, yaklaşık bin Türk lirasına nakledildi.

Muhtelit Komisyon’un Selanik’te 4 gün devam eden toplantısında Kayalar mıntikasından 10 bin, Kozana’dan 8500, Vodinye ve Karacaova’dan 10 bin kişinin Türkiye’ye sevkleri kararlaştırıldı. Ömer Lütfi Bey’in de katıldığı bu toplantıda hazırlanan programa göre, Kozana mıntikasından nakliyata 5 Mart 1924’te başlanacak ve 20 günde son bulacaktı. İlk naklyatta sevkedilecek 8500 göçmen en fazla muhtaç durumda olanlar arasından seçilmişlerdi. Bunların köylerinden Karaferye istasyonuna gelebilmeleri için 40-65 km. yol katetmeleri gerektiğinden Kozana’da 1500, Ahdova’da 1000 ve Karaferye istasyonunda yine 1000 kişilik üç misafirhane tesis edilecekti. Kayalar’dan nakliyata 7 Mart’ta başlanacak bir ay içinde 10 bin kişi sevkedilecekti. Kayalar heyetinin merkezi Suruvic olacak ve burada 1500 kişilik bir misafirhane ve aşhane açılacaktı. Vodine ve Karacaova mıntıkları Selanik Tâlî Komisyonuna ait olmakla birlikte, Vodine’de açılacak küçük misafirhanenin Selanik heyeti tarafından tesis ve idaresi kararlaştırıldı³¹.

Kızılay heyetleri Yunanistan’da faaliyetlerini sürdürürken, Dr. Galip Hakkı ve Nazmi Bey’ler Kavala, Drama, Selanik ve Kayalar heyetlerini denetlemek üzere İstanbul’dan Kavala’ya geldiler³².

³¹ KA, ds. 530; THAM, no:31, 15 Mart 1924, s.226.

³² THAM, no: 31, 15 Mart 1924, s.228

1924 Yılı sonuna doğru mübadeleye tâbi göçmenlerin azalmasıyla birlikte Yunanistan'daki heyetlerin çoğunun faaliyetine son verilmiş, ancak Selanik heyeti mübadelenin sonuna kadar görevini sürdürmüştü. Temmuz 1924'te Selanik Birinci Tâlî Komisyonunda görevli Türk delegesi Kerim Bey, Selanik'te külliyetli miktarda göçmen bulunduğunu ve bunların liman-daki mevcut gemilere bindirileceklerini; bunların sağlık ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için Kızılay heyetine mahallinden memur istihdamı için yetki verilmesini istiyordu³³. 5 Aralık 1924'te Yunanistan'da bir saldırıya uğrayan Selanik Heyeti İstanbul'a döndü. Kızılay, Yunanlıların bu davranışını Milletlerarası Kızılhaç Komitesi nezdinde protesto etti. Yunanlılar verdikleri cevapta, bir yanlışlık vuku bulduğunu ileri sürmüşlerdi. Kızılay İdare Heyeti, Selanik'te toplanan bin kadar göçmene yardım etmek üzere aynı heyeti tekrar Selanik'e gönderdi³⁴. Selanik Heyeti çalışmalarını 1925 yılı başına kadar sürdürmüştür.

Mübadillerin Türkiye'ye Sevk ve İâşeleri

Mübadillerin büyük çoğunluğu deniz yoluyla, diğerleri de demiryoluyla Türkiye'ye sevk edilmiştir. Kasım 1923'te mübadele başladığı zaman yabancı gemilerden faydalanma yoluna gidilmişse de, İmar ve İskan Vekâleti'nin Türk armatörleri ve "Seyr-i Sefâin" idaresiyle yaptığı anlaşmadan sonra sevkîyat Türk vapurlarıyla yapılmaya başlandı. Gerek armatörler, gerekse Seyr-i Sefâin vapurları göçmenleri asgari fiyatla naklediyor; ayrıca çocuklarla muhtaç mübadillerin % 15'i bedava taşınyordu. İlk günlerde Bakanlık (Vekâlet) emrinde 17 Türk gemisi mevcuttu³⁵. Bu gemilerin hemen hepsinde Kızılay sağlık heyetleri bulunuyordu³⁶. Göçmenlerin Yunanistan'dan Türkiye'ye kadar süren yolculuğu, Kızılay doktorlarının verdiği raporlarda bütün teferruatıyla anlatılmaktadır.

Selanik'ten 28 Kasım 1923'te mübadil ve öksüzler yurdu öğrencilerini alan Arslan vapuru, şiddetli fırtınaya rağmen vaktinde Tuzla'ya geldi. Ankara'dan gelen bir yazıda, öğrencilerin iyi karşılanması tavsiye edilmişti.

³³ KA, ds. 530, (1923-1924)

³⁴ **THAM**, no:41, 15 Ocak 1925, s.178-179; Vatan, 29 Aralık 1924

³⁵ Mübadelede kullanılan gemiler şunlardı: Arslan, Türkiye, Mahmudiye, Bozkurt, Rume-li, Teşvikiye, Trabzon, Rize, Timsah, Dumlupınar, Giresun, Sakarya, Sür'at, Sulh, Altay, Ankara ve Bahricedit. KA, ds. 530, (1924) Ayrıca bkz., Çapa, a.g.m., s. 249; Açıkşöz, 7 Ocak 1924

³⁶ Ömer Lütfi Bey, Atina'da yayınladığı 4 Ocak 1924 tarihli talimatnamede, vapurdaki Kızılay doktorlarının görevlerini açıklıyordu. KA, ds. 530.

Yolcular, İstanbul'dan bir romorkörle Tuzla'ya gelmiş olan Kızılay ve öksüzler yurdu memurları tarafından karşılanarak kendilerine çorba dağıtıldı. Daha sonra eşyalar mavnalara yüklenerek, mübadillerden bir kısmı öğrencilerle beraber İstanbul'a gittiler. Kızılay doktorunun ifadesiyle, "Vapur, Tuzla tahaffuzhânesinde mu'tâd tathîrâtını ikmâl ettikten sonra Tekfurdağ'a hareket etmiş ve muhâcirler oraya çıkarılarak kendilerine aşı yapılmış ve çorba ve ekmekle ita'm edilmiş ve mutasarrıf dahi hazır bulunduğu halde bir cemm-i gafîr tarafından" karşılanmışlardı³⁷.

3 Aralık 1923 tarihli bir yazıda, Selanik limanından Sakarya vapuruna binen mübadiller hakkında şunlara yer veriliyordu:

"Sakarya vapurunun Selanik limanında 3222 muhâciri ve 12 yetim çocuğu hamilen dün akşam yedi buçukta Tuzla ve Tekfurdağ'na mütevecchih hareket ettiğini beyan ile kesb-i şeref eylerim. İrkâba 30 Teşrîn-i Sanî tarihine müsâdif günün sabahı saat on birde başlanılmış ve dün akşam 2 Kanûn-ı Evvel'de hitâm verilmiştir. İrkâbın bidâyetinde her şey kemâl-i intizâm ile cereyan etmişse de, dün bir taraftan muhâcirlerin tehâcümü ile vapurun dolu bulunması ve diğer taraftan vapura binmekde isti'câl edilmesi, mesainin bir dereceye kadar seyrine mani olmuş, mamafih şâyân-ı ehemmiyet hiçbir vahîm vak'a zuhûr etmemiştir. Yalnız bir kadın denize düşmüşse de, teneffüs-ü sun'î ile kurtarılmıştır. Diğer taraftan malarya, sefalet-i fizyolojiye ve sû-i tagaddî neticesi olarak birkaç vefat vukû- bulmuştur"³⁸.

Yunanistan'dan mübadil alan vapurlar İstanbul'dan başka, Anadolu'daki diğer limanlara da yolcu çıkarıyordu. Nitekim Trabzon vapurundaki Kızılay doktoru raporunda; Selanik'ten Mersin'e altı, Samsun'a ise dokuz günde gelinebileceğini belirtiyordu. Kızılay doktorunun ifadesiyle; "Birinci harekette Selanik'ten alınan 1372 nefer muhâcire icâb eden çiçek aşısı ve Urla tahaffuzhânesinde muktezî tathîrât-ı fenniye ve itlâf-ı haşerât ameliyesi icrâ edildikten sonra, esna-yı rahta iltihab-ı amasar-ı haddeye musâb bir kadın ile adem-i tagaddî neticesi zaif-i umûmîye mübtelâ bir buçuk aylık kerimesi vefat ve denize ilka' ve iki oğlan çocuk tevlid ettiği halde" bunlardan başkan herhangi bir olay ve bulaşıcı hastalık görülmeden göçmenler Mersin'e çıkarıldılar. İkinci seferde Selanik'ten bindirilen 1082 göçmenin çiçek ve birinci veba aşuları yapıldıktan sonra, "irkâb olunarak Tuzla tahaffuzhânesinde beş günlük karantina müddeti ikmâl ve tathîrât-ı fenniye ve itlâf-ı haşerât ameliyesi icrâ, ikinci veba ve birinci dizanteri aşuları da tatbik

³⁷ KA, ds. 530.

³⁸ KA, ds.530.

olundu". Göçmenleri Samsun'a götürmek üzere yola çıkan gemi, bir ara Zonguldak'a uğradığı sırada Kızılay şubesi tarafından çocuklar için sekiz kutu nestle sütü verildi. Trabzon vapuru, Samsun'dan Gelibolu'ya gelecek 100 İslâm muhaciri ile Selanik'e gidecek 291 Rum göçmeni alarak 7 Ağustos 1924'te İstanbul'a döndü³⁹.

11 Mayıs 1924 gecesi İstanbul'dan ayrılan Sulh vapuru, Selanik'ten aldığı mübadilleri İzmir ve Çeşme'ye çıkardı. Sulh vapuru bundan sonraki seferinde Kavala'dan aldığı muhacirleri 29 Mayıs'ta, Bandırma'ya 5 mil uzakta Pirama'ya (?) getirdi; ertesi günün sabahı Bandırma'ya uğrayarak buradan tekrar Yunanistan'a gitti. Pirama'ya çıkan mübadillere iskân müdürlüğü ve müftülük tarafından lapa tarzında etli ve tereyağlı yemek veriliyordu. Raporda belirtildiğine göre, kazana konulan pirincin miktarı kişi başına 100 dirhemdi (ortalama 320 gram); büyüklere 900, küçüklere 450 gram ekmek dağıtılıyordu. Ertesi gün etli fasulye yemeği verilecekti. Mübadillere yapılan bu ikram üç gün devam edecek, daha sonra iki ay, gerekirse daha fazla bir süre, sadece ekmek dağıtılacaktı⁴⁰.

22 Mayıs 1924'te, Nusretli köyü göçmenlerinden 451 kişi İstanbul'dan İzmit'e sevk edildi. Yine 5 Ağustos 1924'te İstanbul vapuru Giridliler, Demirhisarlılar ve Siroz kıptilerinden oluşan 2889 mübadili Türkiye'ye getirdi. 16 Ağustos 1924'te Selanik'te Timsah vapuruna bindirilen 860 kişi geminin yolcu kapasitesinden fazla olduğu için, "nezâfet ve tathîrât icrâsı mümkün olmadığından mülevves bir halde giriftâr kaldılar"⁴¹.

9 Aralık 1923 tarihli bir raporda, Selanik heyetinin 22 Ekim- 8 Aralık tarihleri arasındaki faaliyetleri özetle şöyle anlatılmaktadır:

22 Kasım'da Arslan vapuru hareket etti. Hastabakıcı ve hemşirenin vazifesi tesbit edildi. Tâlî Mübadele Komisyonu'ndan gelen cevabi bir yazıda, Selanik heyetinin sevkîyat ve nakliyat işleri hakkındaki teklifleri kabul edildi. Tetyis vapuru 26 Kasım'da hareket etti. 28 Kasım'da Arslan vapuru geldi. 1 Aralık 1923'te Sakarya vapuru 3222 göçmeni alarak Tekirdağı'na hareket etti. Aynı gün sabah üzeri Ümit vapuru limana geldi; 5 Aralık'ta muhacir almaya başladı. 6 Aralık'ta Türkiye Şehbenderi Fahreddin Bey ile Şehbender vekili Süreyya Beyler Selanik'e geldi. Diğer yandan, 7 Aralık'ta Ümit vapuru 1518 mübadil alarak tuzla ve Tekirdağı'na hareket etti⁴². Anla-

³⁹ KA, ds.530, (1923-1924)

⁴⁰ KA, ds. 530.

⁴¹ KA, ds. 530.

⁴² KA, ds. 530.

şılacağı üzere, Selanik limanından Aralık ayının ilk haftasında 6 binden fazla göçmen Türkiye'ye nakledilmişti.

Mübadillerin Türkiye'ye sevklerine, özellikle 1924 yılı baharında hız verilmiş; sevkiyatın en yoğun olduğu Selanik limanından 12 Nisan 1924'ten itibaren ayın sonuna kadar toplam 21507 kişi sevkolunmuştu⁴³.

Mübadele, İmâr ve İskân Vekilinin ifadesine göre; Aralık 1923'te Makedonya, Girit, Kavala ve Drama'dan 26691 göçmen gelmiş; daha önceki ay nakledilen ve İzmir'in kurtuluşundan itibaren gelenlerle bu sayı 60318'e ulaşmıştı. Ocak 1924'te iskan mahallerinden yardıma muhtaç olup, Bakanlıkça iâşe edilen 6510 mübadil bulunuyordu. Mübadiller için Anadolu'nun muhtelif yerlerinde dört bin kişilik misafirhane açılmıştı. Bu süre içinde, gayri mâlül Rum göçmenlerden 4700 kişi Yunanistan'a sevk olunmuştu⁴⁴.

Türkiye'ye gelen göçmenler halk ve mahalli idareciler tarafından iyi karşılanıyordu. Nitekim, 2 Ocak 1924'te Gülcemal vapurunun Samsun'a getirdiği 667 göçmen, belediye başkanı, eşraf, müftü ve halk tarafından karşılanarak istirahatleri sağlandı⁴⁵. 17 Şubat'ta Mersin'e çıkan 3500 mübadil anavatana kavuştukları için memnunluklarını ifade ettiler; ayrıca hükümetin yardımlarına teşekkür ederek Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya sevgi tezahüratında bulundular⁴⁶.

Mübadiller yanlarında eşya ve hayvanlarını da getiriyorlardı. 21 Nisan 1924'te 2480 göçmenin bulunduğu Giresun vapurunda, 779 küçük ve 167 büyük baş hayvan vardı⁴⁷. Kavala ve çevresindeki muhacirlerin son kafilesi 1924 yılı Haziran ayının son günlerinde Sakarya vapuruyla İstanbul'a geldiler. Kavala Muhtelit Tâlî Heyetinde Türk delegesi olan İbrahim Paşazâde Hüseyin Bey'in verdiği bilgiye göre; Kavala ve çevresinde o zamana kadar 43500 göçmen nakledilmişti. Bunların hepsi iyi tütüncülerdi; büyük kısmı servet sahibiydi. Bunlar ayrıca, 9000 büyük ve 45000 küçük baş hayvan getirmişlerdi. Buna karşılık, Ocak 1924'te Ümid vapuruyla Tekirdağı'na gelen 1975 göçmen ise, yalnız 4 öküz ve iki merkep getirebilmişlerdi⁴⁸. Bahricedit vapuruyla İzmir'e gelen ve çoğunluğunu Kavala'nın Kanal köyü

⁴³ **THAM**, No:33, 15 Mayıs 1924, s. 293

⁴⁴ Açıksöz, 7 Ocak 1924

⁴⁵ Hakimiyet-i Milliye, 3 Ocak 1924

⁴⁶ Açıksöz, 18 Şubat 1924

⁴⁷ KA, ds. 530 (1923-1924)

⁴⁸ Hakimiyet-i Milliye, 3 Ocak 1924, 30 Haziran 1924

halkının teşkil ettiği, tütüncü ve reñber 686 göçmen, beraberlerinde 212 merkep, öküz ve inek olduğu halde kayıtları yapılarak 29 Aralık sabahı aynı vapurla Çeşme'ye hareket etti⁴⁹. Ocak 1924'te 29963 göçmenle 20990 hayvan; Nisan da ise, Selanik ve Kavala'dan gelen 56979 göçmen ile 11411 hayvan Türkiye'ye getirildi⁵⁰.

Çoğu yerde Yunanlılar göçmenlerin mallarına el koyuyorlar veya çok ucuz fiyata satın alıyorlardı. Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti, Selanik ve Kavala'daki göçmenlerin tütünlerini yok pahasına yabancılara satmamaları için Reji idaresi nezdinde teşebbüse geçerek tütünlerin nakline yardımcı olmak üzere bir milyar lira avans verilmesini kararlaştırmıştı. Bunun yanında, Yunanistan'dan getirilecek tütünler için Samsun ve İzmir'de büyük depolar hazırlanmıştı. 7 Ekim 1923'ten sonra Yunanlıların Türk Mübadillerden gasp ve müsadere ettiği hayvan, zahire ve tütün bedeli olarak Mübadele, İmar ve İskan Vekâletince 21833 drahmi tahsil edilerek zarar gören göçmenlere ödendi⁵¹.

Mübadillere Vekâlet ve Kızılay'dan başka halk da yardımda bulunuyordu. Mübadelenin ilk aylarında Eskişehir'den 48.895 kuruş, Mardin'den 20.000 kuruş, Zonguldak'tan 60.000 kuruş ve Maraş'tan 24.435 kuruş yardım toplanmıştı⁵². Hakimiyet-i Milliye bir haberinde, "Amasya mıntıkasında yerleştirilen 1500 kardeşimiz köylünün yardımıyla ziraate bile başladı"⁵³ diyordu. Yeni idare heyetini seçmek üzere toplanan Ankara Kızılay Merkezi, göçmenlerle ilgili birtakım kararlar aldı. Toplantıda söz alanlardan eski müftü Rıfat (Börekçi) Efendi, Belediye Başkanı Ali, Sıhhiye müdürü Dr. Savfet, Nüzhet Haşim, Çadircızâde Hıfzı ve Kızılay delegesi Zeki Beyler, "Milletin Rumeli'nden gelecek 500 bin kardeşi yaşatmak ve vatana müfîd kılmak vazifesiyle mükellef olduğunu beş senelik Milli Mücadele esnasında yaptıkları nihayetsiz bir şan ve şerefle ebediyen anılacak fedâkarlıklarla tanınmış Ankara halkının bu babdaki muâvenetini Hilâl-i Ahmer vasıtasıyla yapmasının tabîi bulunduğunu, bunun için de derhal heyet-i merkeziyenin faaliyete başlaması lüzûmunu dermeyân etmişlerdi". Toplantı sonunda seçilen sekiz kişilik idare heyetinin başkanlığına Rıfat (Börekçi) Efendi getirilmişti⁵⁴.

⁴⁹ Hakimiyet-i Milliye, 7 Ocak 1924

⁵⁰ Açığsöz, 20 Şubat 1924, 26 Mayıs 1924

⁵¹ Açığsöz, 20 Şubat 1924, 26 Mayıs 1924

⁵² Hakimiyet-i Milliye, 3 Ocak 1924

⁵³ Hakimiyet-i Milliye, 7 Aralık 1923

⁵⁴ Hakimiyet-i Milliye, 9 Aralık 1923

Kızılay heyetleri Yunanistan ve Türkiye'deki iskelelerde mübadillere giyecek, yiyecek ve sağlık malzemesi yardımında bulundu. Midilli'den Ayvalığ'a nakledilecek sekiz bin mübadil için Kızılay Ayvalığ'a bir heyet göndererek elbise ve çamaşır dağıtmış, ayrıca 12 yataklı bir revir hazırlanmıştı⁵⁵. Aralık 1923'e kadar Ayvalık, Selanik, Kandiye, Hanya, Kavala, Samsun, Tekirdağ, Bandırma ve Mudanya heyetlerine 766 sandık ilaç ve erzak, 591 balye çamaşır, 100 bağ çadır, 250 çuval erzak gönderildi. Kızılay, İstanbul'daki göçmenler için Gülhane'de açtığı aşhanede 27 Kasım-8 Aralık tarihleri arasında 1609 göçmene yemek dağıttı. Diğer yandan Tuzla'daki Kızılay heyeti, 1924 yılı Ocak ve Şubat aylarında 134 göçmene don, gömlek, ayakkabı, elbise, kaput, çorap ve battaniye dağıttı. Bir aralık Darıca'ya nakledilen Tuzla dispanseri, dana sonra tekrar Tuzla'ya taşındı. Kandiye muhacirlerinin gelmeye başlamaları üzerine, 15 Şubat 1924'te faaliyete geçen Mersin heyeti, göçmenlerin tedavilerinin yanı sıra bunlara giyecek yardımında bulunarak battaniye, kaput, ceket, pantolon, gömlek, çocuk çamaşırı, entari, potin, çorap, çocuk pantolonu, pijama ve fes dağıttı⁵⁶.

Türk limanlarına çıkan mübadiller karantinaya alındıktan sonra iskan mahallerine gönderiliyordu. İskan bölgelerindeki Mübadele, İmar ve İskan Vekaleti yetkililerinin çalışmalarına Kızılay heyetleriyle delegeleri de katılıyordu. İzmir'de Kızılay, mübadiller için 200 yataklı bir hastane ve dispenser açtı. İskan yerlerine sevk edilinceye kadar barakalara yerleştirilen mübadiller, her gün Kızılay doktorlarınca kontrol ve tedavi ediliyorlardı⁵⁷. Çok sayıda mübadilin bulunduğu Samsun'da Kızılay hastanesine günde ortalama 30-35 hasta kabul ediliyordu, fazlası mahalli Guraba hastanesine gönderiliyordu⁵⁸. Giresun Sıhhiye Müdürü'nün, Mayıs 1924'te Giresun'a 2680 mübadilin geleceğini bildirmesi üzerine, Samsun Kızılay murahhası Haydar Bey, Dr. Ali Bey ve bir hastabakıcıyla birlikte Giresun'a pantolon, ceket, don, gömlek ve çorap, yün fanila, fes, potin, çarık, çocuk donu, çocuk gömleği, battaniye ve mintan⁵⁹ gibi giyecekler gönderdi.

Mübadele, İmar ve İskan Vekâleti, Drama'dan geleceklerin soğuktan muhafazaları için 30 vagonluk bir katarın İzmit veya Haydarpaşa'da hazır bulundurulmasını kararlaştırmıştı⁶⁰. Ayrıca, karadan Trakya'ya gelecekler

⁵⁵ THAM, no: 26 , 15 Ekim 1923, s.387

⁵⁶ THAM, no:28, 15 Aralık 1923, s. 105-106; no:31, 15 Mart 1924, s. 227-228

⁵⁷ THAM, no:44, 15 Nisan 1925, s. 305.

⁵⁸ KA, ds. 724, (1925)

⁵⁹ KA, ds. 530, (1923-1924)

⁶⁰ Açıksöz, 20 Şubat 1924

için Edirne-Karaağaç'ta bin kişilik bir misafirhane açılmıştı⁶¹. Ocak 1924'te gelen 29096 mübadilin büyük çoğunluğu Türk vapurlarıyla, çok az bir kısmı da demiryoluyla Türkiye'ye gelmişlerdi⁶².

Demir yoluyla sevk edilenlerin hemen hepsini Drama ve çevresi mübadilleri teşkil ediyordu. Ömer Lütfi Bey 26 Ocak 1924'te Atina'dan gönderdiği yazıda şöyle diyordu:

“Drama’da hakikaten mesken buhranı vardır. Tâlî Komisyon azâları pek ibtidai odalarda ikâmete mecbur olmuşlardır. Bu müşkülâta rağmen en kolay sevkîyat, Drama ve civarından şömendöferle yapılan kara nakliyatıdır. Muhâcirler, mevcut eşyalarıyla beraber 10 ilâ 15 saatte Şarkî Trakya’ya idhâl olmuşlardır. Kış hasebiyle, dağ köyleri ilkbahara bırakılmış ve yalnız şömendöfere civar köyler muntazam bir ahvâl dairesinde nakledilmektedir”⁶³.

Kasım 1923'te başlayan Türk ahali mübadelesi 1924 yılı boyunca yoğun bir şekilde devam etti; bu yıl içinde mübadillerin büyük çoğunluğu Türkiye'ye geldi. Geride kalan çok az sayıdaki mübadil 1925 yılında Türkiye'ye sevk edildi.

Mübadillerin İskânı

Yunanistan'dan gelen Türklerin İskânında en büyük görev Mübâdele, İmâr ve İskân Vekâleti'ne düşüyordu. Türkiye 10 İskan bölgesine ayrılarak buralarda Bakanlıkça, İskân ve İmâr Mıntıka Müdüriyetleri kuruldu. Bunlar Samsun, Trakya, Balıkesir, İzmir, Bursa, İstanbul, İzmit ve Antalya mıntıkalarıyla; Konya, Niğde, Kayseri, Aksaray ve Kırşehir vilâyetlerinden oluşan Dokuzuncu mıntıka ile onuncu Adana mıntıkasından ibaretti. Ankara, Çankırı, Yozgat, Sivas, Malatya ve Kastamonu vilâyetleri merkezden idare olunacaktı⁶⁴.

Mübadele öncesi hükümetle Kızılay arasında birtakım görüşmeler yapıldığı gibi, ordu ile de muhabere halindeydiler. Nitekim, İzmir'de Kızılay'ı temsilen bulunan Ömer Lütfi Bey, 29 Temmuz 1923 tarihli yazısında; “kurban bayramından evvel Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiye Reisi Müşir Fevzi

⁶¹ Hakimiyet-i Milliye, 4 Ocak 1924

⁶² Açıksoz, 20 Şubat 1924

⁶³ KA, ds. 530, (1923)

⁶⁴ THAM, no: 28, 15 Aralık 1923, s. 103-104

Paşa hazretleri tarafından kabul edildiği”ni ve Fevzi (Çakmak) Paşa’ya Kızılay inşaat heyetleri tarafından Aydın ve Manisa livâlarında yapılan meskenler hakkında bilgi verildiğini yazıyordu. Fevzi Paşa, bu iki livâda özellikle inşaat hususunda Kızılay’ın yaptığı hizmetleri takdir ederek, yakında başlayacak olan ahali mübadelesinde de cemiyetin yardımlarını ümit ettiğini belirtmişti. Fevzi Paşa, Ömer Lütü Bey’e ayrıca; “ Rumeli’den gelecek ahalinin hayvanat ve eşya-yı mübremelerini beraber getirmelerindeki ehemmiyeti zikrederek, bu hususta cemiyetin şimdiden teşebbüsatta bulunmasını ve sanîyen İzmir şehrinde ve civarında pencereleri, kapıları ve bazılarının tavan ve döşemeleri harap bin kadar hane mevcut olup, bunlar cemiyet tarafından tamir edildiği takdirde gelecek muhâcirlerin kısmen olsun iskânı(nın) temin edilebileceği” ve bu hususta askeriye’nin de kendilerine yardımcı olabileceğini söylemişti⁶⁵.

Mübadiller iskan yerlerine gönderilmeden önce, Kızılay ve Bakanlığın açtığı misafirhanelerde barındırılıyorlardı. Muhtelif iskelelerde ilk aylarda açılan misafirhanelerin toplam yatak kapasitesi 10850 idi. İstanbul’da Ahırkapı’da 2000, İplikhane’de 1000 yataklı iki misafirhane kuruldu. Bunun dışında Kalikratya, Gelibolu, Güllük İskelesinde, Marmaris’te, Fethiye’de, Çanakkale’de, Erdek İskelesinde ve Samsun’da toplam 6500 kişilik misafirhaneler açıldı. Ayrıca, Mersin’de bir fabrika misafirhane haline getirilmişti⁶⁶.

Mübadillerin çoğu, iskan bölgelerindeki sahipsiz ev ve arazilere yerleştiriliyorlardı. Ne var ki, “emvâl-i metrûke” hemen iskan için elverişli değildi. Mübadele, İmar ve İskân Bakanı Necati Bey’in deyimiyle, “ Muhâcirinin iskânına mahsus emvâl-i metrûkenin mühim bir kısmı tahrîb edilmiş ve bilhassa bazı köylerde süknâ nâmına bir şey kalmamış olduğundan, daha ziyâde zürâ olmak üzere gelen halk bilmecebur doğrudan iskân mıntıklarına” sevk edilememişti. Bakanlıkça Samsun ve çevresinde 100-200 hanelik 20 köyün inşâsı kararlaştırıldı; İzmir, Manisa (Saruhan) ve Aydın livâlarında benzer çalışmalar başlatıldı. 1923 yılı sonuna kadar, emvâl-i metrûkeden 1120 evin tamirâtı yapılmış, tamir olunmak üzere 986 evin de keşifleri tamamlanmıştı⁶⁷. 1924 yılının ilk ayında Bakanlık, emvâl-i metrûkeden sayılan evlerin tamiri için vilâyetlere 300 bin lira gönderdi. Tahribata en fazla maruz kalan Samsun, Bilecik, Eskişehir, İzmir, Erdek, Manisa ve çevresin-

⁶⁵ KA, ds. 530,(1923) Aynı belgenin derkenarına Kızılay idare heyeti tarafından; “Mübadele meselesini hükümetle görüşmek lâzımdır” kaydı düşülmüştür.

⁶⁶ Hakimiyyet-i Milliye, 4 Ocak 1924

⁶⁷ Açıksöz, 7 Ocak 1924

deki köylerde yeniden inşaat yapılmadıkça, “emvâl-i metrûke”nin mübadil-lerin ihtiyacını karşılamayacağı anlaşılmıştı⁶⁸.

İşgalden henüz kurtulmuş olan Türkiye’de, iskân işlerinin pek kolay uygulanabildiğini söylemek güçtü. Türk göçmenlerin ihtiyaçları sadece TBMM Hükümeti ve Kızılay tarafından karşılanırken, Anadolu’dan Yunanistan’a giden Rum göçmenlerine yardım eden yedi ayrı Amerikan yardım teşkilâtı vardı. Öte yandan, Milletler Cemiyeti de, Yunan Milli Bankası Başkanını davet ederek altı milyon sterlinge kadar uzun vadeli borç verebileceğini bildirmişti. Yunanistan’dan gelen Türkler; “Yunanistan’ın gördüğü yardımdan yoksun olarak, savaş yıkıntılarını taşıyan topraklara, tüm doğramaları ateş yakmak için kullanılmış” evlere yerleşmek zorunda kalmışlardı⁶⁹.

1 Ocak 1924- 12 Ocak 1925 tarihleri arasında Samsun’da görev yapan Kızılay heyetinin sevk, iâşe ve tedavi ettiği 58486 mübadil, bu yöredeki 13 mıntıkaya yerleştirildi⁷⁰. Kasım 1923’ten itibaren Türk hükümeti tarafından Samsun vilayetinde Pontuscularca yakılan köylerin imârına başlandı. Buralara, Yunanistan’dan gelecek tütüncü göçmenler yerleştirilecekti. Mübâdele, İmâr ve İskân Bakanı Necati Bey, “Samsun’daki köyler hakkında tetkikata başlanıldığını” ve emvâl-i metrûkenin bekçiler vasıtasıyla muhafazaları’nın emredildiğini⁷¹ bildirmişti.

İskân işlerinde yerel yöneticiler de Hükümete yardımcı olmaya çalışıyorlardı. Kastamonu Sıhhiye ve Muâvenet-i İctimâiyye Müdürü Hıfzı Bey, evvelce istekleriyle ve sonra mübadele yoluyla Kastamonu’dan ayrılanların metrûk arazi ve evleri dikkate alındığında buraya 6 bin mübadilin iskân edilebileceğini belirtmişti⁷².

Adana’da Rum ve Ermenilerin terkettiği 1507 evin bir kısmı Rumeli ve Doğu Vilayetleri (Vilâyet-i şarkîyye) göçmenlerine tahsis edildi; diğer

⁶⁸ Açıksöz, 21 Şubat 1924; KA, ds. 530 (1923)

⁶⁹ Seçil Akgün, “Birkaç Amerikan Kaynağından Türk-Yunan Mübadelesi Sorunu”, Üçüncü Askeri Tarih Semineri Bildiriler, Tarih Boyuncu Türk Yunan İlişkileri (20 Temmuz 1974’e kadar), Ankara, Gnkur. Basımevi 1986, s.255-256

⁷⁰ THAM, no:43, 15 Mart 1925, s. 277

⁷¹ Hakimiyet-i Milliye, 3 Aralık 1923. Samsun’da ilk günlerde yerli halkın, göçmenleri yadırgadığı anlaşılıyor. İstikbal gazetesinde şu habere yer verilmişti: “ Samsun’da yerlilerle muhâcirler arasında bir fark görülmekte, iki taraf arasında hoşnutsuzluk devam etmektedir. Ahiren, Samsun’da her iki tarafın hislerini takviye için Yerli ve Muhacir Birliği diye dernek teşkiline teşebbüs olunmuştur”. Hilâl-i Ahmer, 14 Temmuz 1924.

⁷² Açıksöz, 6 Ağustos 1923

kısmı da, beşer kişi itibarıyla 6 bin kişiye ayrıldı⁷³. Çeşme kazasında tütün ziraatine elverişli 4 bin dönüm arazi ve 330 kadar “kabil-i iskân emvâl-i metrûke” evi vardı⁷⁴. Öte yandan, Mersin’e bağlı köylerde metrûk ev mevcut olmadığından, vilâyete gönderilmesi kararlaştırılan göçmenler Mersin ve Tarsus’ta beş-altı ailenin barınmasına elverişli olan metrûk evlere yerleştirileceklerdi⁷⁵.

İstanbul’da belediye hududu dışında mübadeleye tabi olan Rumların yerine; ticaretle uğraşan, emlak ve çiftlik sahibi varlıklı göçmenlerin yerleştirilmesi kararlaştırılarak Muhtelit Mübadele Komisyonu’na bildirildi. Buna göre İstanbul’da Selanik, Siroz, Yanya, Kavala, Hanya, Resmo ve Teselya’dan gelen varlıklı göçmenler yerleştirilecekti. Bunlar “İskân-ı âdiye tâbi olma”dığından bunlara, Yunanistan’da terkettikleri emlâk ve arazinin değerlerinin % 25’i oranında emlâk temlik edilecek ve kalan kısmı da “tasfiye-i nihâiyede” dağıtılacaktı. İstanbul’un belediye sınırları dışına iskân edilecek Yanya muhacirlerinden iki bin kişilik kafilenin İstanbul’a gönderildiği sırada; İstanbul Valiliği, burada yaşayan Rumlardan iki bin kişinin hemen sevki için Muhtelit Komisyon’a müracaat etti. Bu sırada Maltepe, Kartal ve Pendik Rumlarından bazıları Muhtelit Komisyon’a müracaat ederek, sahip oldukları mıntıkanın belediye sınırları dahilinde bulunduğunu ve mübadeleden muaf tutulmaları gerektiğini ileri sürdüler⁷⁶. Buna benzer iddialar, uzun bir süre devam edecek olan Türk-Yunan etabli anlaşmazlığının başlangıcını oluşturacaktı.

Aralık 1923’te Girit, Kavala ve Drama’dan gelen 26691 mübadil, muhtelif yerlerde iskan edildi⁷⁷. Aralık 1923’e kadar Türkiye’ye gelen 33619 göçmenden iki bini Balıkesir ve çevresine; diğerleri ise İstanbul, E-dirne, İzmir, Samsun, Kastamonu, Amasya, Çatalca, Sinop ve Bursa’ya yerleştirildiler⁷⁸. İçlerinde 867’sini mübadeleye tabi olmayanların teşkil ettiği 29963 mübadil Selanik, Kavala ve Girit İskelelerinden Ocak 1924’te Türkiye’ye gönderildi. Bunlardan 1077’si Samsun, 6619’u Trakya, 1953’ü Balıkesir, 7363’ü İzmir, 5478’i Bursa, 2245’i İstanbul, 2324’ü İzmit, 2439’u Konya, 243’ü Sivas ve 126 kişi de Kastamonu ve çevresinde iskân edildi.

⁷³ Hakimiyet-i Milliye, 3 Ocak 1924

⁷⁴ Hakimiyet-i Milliye, 7 Ocak 1924

⁷⁵ Hakimiyet-i Milliye, 4 Ocak 1924

⁷⁶ Hilâl-i Ahmer, Akşam nüshası, 13 Temmuz 1924

⁷⁷ Açığsöz, 7 Ocak 1924

⁷⁸ Hakimiyet-i Milliye, 3 Aralık 1923

Şubat 1924'te Türkiye'ye 19973 mübadil geldi. Drama'dan gelen 3236 kişi, trenle Dedeoğaç-Kuleli-Burgaz yolunu tercih etmişti; bunlar Uzunköprü, Edirne, Keşan ve Kırklareli'ne yerleştirildiler. Deniz yoluyla gelenler ise Samsun, Trakya, Balıkesir, İzmir, İstanbul, İzmit, Antalya ve Adana'da iskan edildiler⁷⁹.

Mübadilleri bir an önce müstahsil duruma getirmek için çaba sarf ediliyordu. Nitekim Beşinci İskan mıntıkası olan Bursa'da Fırka Komutanı Derviş Bey'in başkanlığında, Ziraat Müdürünün de katıldığı bir komisyon kurularak göçmenler için toprağın sürdürülmesine başlandı. Halk imece usulü ile çalışarak, her ev 10-20 dönüm nadas yapmak üzere, Ocak ayı sonuna kadar 400 dönüm arazi hazır edildi. Çeşme'de iskan edilenlere 4712 kıyye (okka; 1283 gr.) arpa, 3194 kıyye buğday tohumluk olarak dağıtıldı. Bu arada, Kızılay ve Himâye-i Etfâl Cemiyetlerince gönderilen ayakkabı, don ve hırkalar göçmen çocuklarına dağıtıldı⁸⁰.

Nisan ayında Selanik ve Kavala'dan gelen 56979 mübadil Samsun, Edirne, Balıkesir, İzmir, Bursa, İstanbul ve İzmit mıntıklarına yerleştirildiler. Bunlara 119118 dönüm arazi, bin zeytin ağacı, 29282 dönüm bağ, 5544 dut bahçesi, 10 bin küsur meyve ağacı, 900 pulluk ve traktör, 467 çift hayvanı, 1368 kilo tohumluk ve çapa vesaire gibi ziraat aletleri dağıtıldı⁸¹. Daha önce de Ziraat Şubesi Samsun, Trakya ve Kocaeli mıntıklarına iskân edilen göçmenlere benzer yardımlarda bulunmuştu⁸².

Temmuz 1924'e kadar Yunanistan'dan Türkiye'ye 300 binden fazla mübadil geldi. İstanbul'da bulunan Muhtelit Komisyon, 12 Temmuz'da yaptığı toplantıda, tahliye edilecek mahaller hakkında Türk ve Yunan tekliflerini inceledi. Yunanistan'dan yapılan sevkiyat normal akışı içerisinde seyrederek Türk ahalinin dörtte üçü Türkiye'ye getirilmişti. Muhtelit Komisyon bundan sonra, önceden tesbit edilen program dahilinde tâlî komisyonlar vasıtasıyla mübadeleye nezaret etmekle yetineceklerdi. Komisyonun Türkiye'deki önemli görevlerinden biri de, Türkiye'deki Rumların sevkini tanzim etmektir⁸³.

Sonuç

---

⁷⁹ Açıksöz, 27 Mart 1924

⁸⁰ Açıksöz, 20 Şubat 1924

⁸¹ Açıksöz, 26 Mayıs 1924

⁸² Açıksöz, 29 Mart 1924

⁸³ Hilâl-i Ahmer, akşam nüshası, 13 Temmuz 1924

Mübadelenin büyük bir kısmı 1923-1925 yılları arasında tamamlanmakla birlikte, Türkiye ile Yunanistan arasında uygulamadan doğan meseleler bir süre daha varlığını sürdürmüştür. İlk üç yıl içinde Yunanistan'dan Türkiye'ye 400 bine yakın mübadilin geldiği söylenebilir⁸⁴. 1923-1934 yılları arasında 380.243 mübadil iskân edilmiştir. 20 binden fazla mübadil yerleştirilen iller başta İzmir olmak üzere İstanbul, Bursa, Balıkesir, Edirne, Samsun ve Tekirdağ'dan oluşmaktaydı. Diğer illerden Kırklareli, Niğde ve Manisa'ya 10-20 bin arasında mübadil yerleştirilmişti⁸⁵.

Türkiye'ye büyük yükümlülükler getiren Mübadelenin uygulanmasında Kızılay Cemiyeti, kaynaklarının önemli kısmını bu işe tahsis ederek sağlık ve ulaşım açısından Bakanlar Kurulu'nun çalışmalarına yardımcı oldu. 1924 Yılı sonlarına doğru, Yunanistan'dan gelecek mübadil sayısının azalması üzerine Kızılay Sağlık Heyetlerinin görevlerine tedricen son verildi.

---

⁸⁴ Mesut ÇAPA, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskânı" , **Atatürk Yolu** , Say:5, Mayıs 1990, s. 49-84, bkz. s. 68-69

⁸⁵ Cumhuriyet Halk Partisi On Beşinci Yıl Kitabı, Ankara (t.y.), s. 395, 398-399

“Türkiye Hilâl-i Ahmer Merkez-i Umûmisi azasından ve mübadele menatık Murahhası Doktor Hakkı Şinasi Paşa Hazretleri”

“Dahilden ve hariçten ümid edilen iânâtın henüz cem’ine muvaffakiyet hâsıl olması hasebiyle 5 Mart 1340 tarihli itilâfname ahkâmının aynen tatbikine imkân kalmadığı anlaşıldığından” Kızılay ile Mübâdele, İmâr ve İskân Vekâleti arasında 17 Nisan 1924’te kararlaştırılan yeni mesai programı.

Kızılay ile İcrâ Vekilleri Heyeti arasında, Kızılay'ın ahali mübadelesinde yapacağı yardımlarla ilgili 5 Eylül 1923 tarihli karar.

27. Selanik Heyeti Başkanı Dr. Mahir Bey'in, Kızılay delegesi Dr. Ömer Lütfü Bey'e 9 Kasım 1923'te Selanik'ten gönderdiği 2 numaralı rapor. (Kızılay Arşivi, Dosya no: 530)

Yanya Müftüsü tarafından 8 Şubat 1924 tarihinde, Muhtelif Mübadele Komisyonu'nda Kızılay delegeşi olarak görev yapan Dr. Ömer Lütfü Bey'e gönderilen bir dilekçe. (Kızılay Arşivi, Dosya no : 530)

29. Kandıye Heyeti Başkanı Dr. Kemal Bey'in, Muhtetit Mübadele Komisyonu'nda Kızılay delegesi olan Dr. Ömer Lütfü Bey'e Kandıye'den gönderdiği 22 Aralık 1923 tarihli rapor. (Kızılay Arşivi, Dosya no : 530)

27. Selanik Heyeti Başkanı Dr. Mahir Bey'in Selanik'ten, Kızılay delegesi Dr. Ömer Lütfü Bey'e gönderdiği bir rapor. (Kızılay Arşivi, Dosya no : 530)